
ODBACIVANJE ISTINE

VERAN MATIĆ

“Ako je to zaista bilo tako, onda meni ostaje jedino da uzmem pištolj i da se ubijem!” – ovo je tek jedna od reakcija povodom prikazivanja na TV B92 prve dve epizode iz serijala “Istina, odgovornost i pomirenje” o zločinu počinjenom 1995. godine nad nekoliko hiljada stanovnika Srebrenice. Pre nego što je izgovorio ovu rečenicu, gledalac iz unutrašnjosti Srbije dugo je negodovao zbog prikazanog programa. Veoma učtivo govorio je o tome da je u pitanju propaganda, blaćenje časnog srpskog naroda, i tome slično. Na pitanje zašto je protiv toga da se ponudi i verzija događaja koja se razlikuje od one koju je do sada imao prilike da vidi, a koju je uglavnom plasirala Miloševićeva ratna mašinerija – izjavio je da ne bi mogao da podnese takvu istinu.

I nije jedini. Veliki broj gledalaca tvrdi isto. BBC-ijev program “A Cry from the Grave” potresao je i one kojima je bilo dobro poznato šta se događalo u Bosni. Za vreme prikazivanja “Vapaja iz groba” u udarnom terminu, gledao sam šta prikazuju druge stanice: na jednom programu išla je južnoamerička sapunska opera – omiljena kod gledalaca zbog svoje sladunjave priče; a na drugom serija “Chicago Hope”, kojom iz dana u dan u domove širom Srbije stižu dramatični prizori iz jedne američke bolnice. U trenutku kada sam promenio program, lekari su otvarali grudni koš pacijenta i, poprskani krvlju, masirali srce koje je prestalo da radi. Izgleda da ovakve scene ne izazivaju gađenje ili uznemirenje, ali gledanje leševa ili delova tela ljudi pobijenih u okolini Srebrenice duboko potresa TV publiku, uprkos tome što su ljudski ostaci izgubili svaki lični karakter.

U jednom dokumentarnom filmu prikazanom na francuskom kanalu ARTE gledao sam savezničke oficire, čini mi se u Dahau, kako odmah po ulasku u grad pitaju građane da li znaju šta se događalo u njihovom susjedstvu. Dobivši odrečne odgovore, oni su građane proveli kroz koncentracioni logor prepun leševa. Često se čuju mišljenja da ovakve terapije nisu dale dobre rezul-

*“Gadao bih televizor, ali mi žena nije dala”
– reakcija gledaoca TV emisije “A Cry from
the Grave”*

tate i da je nemačko preispitivanje vlastite nacističke prošlosti zaista započelo nekih dvadesetak godina posle Drugog svetskog rata, baš onda kada je na programima nemačkih TV stanica počela da se prikazuje velika američka sapunska opera. Nije sporno da je hapšenje i suđenje Adolfu Ajhmanu u Jerusalimu mnogo više doprinelo saznavanju razmera holokausta nego mnoge rasprave o denacifikaciji koje su se pre toga vodile. Ali je ono utvrdilo i svest o "banalnosti zla", kako je o tome ubedljivo izveštavala Hana Arent.

Međutim, danas u Srbiji situacija je drugačija. Državni mediji proizvodili su i podsticali ratno ludilo, i rat je bio preko svake mere surov. Izloženi lažima, poluistinama, prećutkivanjima tuđih i veličanjima žrtava sopstvene nacije, ljudi su postali neosetljivi na ratne zločine i skloni da opravdaju sve što su pripadnici njihove nacionalne vojske ili paravojske učinili drugima. Stav da je "svako mogao da sazna šta se dogodilo da je to hteo" ne povlači za sobom zaključak da je mnogo onih koji su zaista želeli da znaju. Bilo je lakše ne znati. Mogu li se ljudi prisiliti da se suoče sa istinom, činjenicama? Da li je svako suočavanje uspešno? Da li se njime može izazvati oprečan učinak – odbijanje da se zna? Da li ono može da postane novi kolektivni ritual? U Srbiji i dalje postoje veoma snažni nezavisni mediji, koji su bili jedna od najvažnijih poluga za rušenje Slobodana Miloševića. Ovim medijima ljudi i dalje veruju. Mogu li oni da iznesu ovo preduzeće?

Posle hapšenja Miloševića, javnost je naprosto zapljusnuta otkrićima o finansijskim i drugim zloupotrebama bivšeg režima, posebno Slobodana Miloševića i njegovih bli-

skih saradnika. Sumnje da je narod bio godinama svesno i sračunato pljačkan konačno su se potvrdile. Ali kada je u pitanju druga vrsta zločina – ubistva i otmice građana Srbije – istraga traje neobično dugo, i njen ishod se u početku očekuje s nestrpljenjem, za kojim, na kraju, usledi zamor javnosti. Sasvim je sigurno da je režim pomno uklanjao tragove, baš kao i svedoke zločina, ali je ipak teško razumeti mnoge greške i propuste u istragama i sudskim postupcima. Ništa ne daje za pravo da se zaključi da ljude više zanimaju suđenja zbog krađa nego zbog ubistava i ratnih zločina. Možda je krađe lakše dokazati. Tek, rasvetljavanja ubistva novinara Slavka Ćuruvije i otmice Ivana Stambolića, bivšeg predsednika Srbije, koga je s položaja smenio Milošević, verovatno ne bi u javnosti izazvala oprečne komentare i nedoumice kao što se to obično događa kada se razgovara o uzrocima i posledicama ratova na ovim područjima.

Miloševićeva žalba na optužnicu podignutu protiv njega privukla je veliku pažnju. Milošević se brani priznanjem da je koristio sredstva iz "crnih fondova" za pomoć Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i tako izričito priznaje da je bio neposredno umešan u ratove u ovim državama. Da li je time vezao "omču oko vrata" sopstvenoj zemlji i njenim građanima – smišljeno nagovestio elemente kolektivne odgovornosti? Ili je to učinio u paničnom strahu, vođen pogrešnom političkom procenom? Ovo priznanje pojačava pritisak na javno mnjenje i dodatno komplikuje čitav proces suočavanja sa istinom. Razume se, čest je slučaj u ovakvim situacijama da se diktator poziva na podršku koju mu je pružao narod, na

izborne pobjede i tome slično, čime pokušava da vlastitu odgovornost podeli sa narodom.

Sve su to pitanja o kojima treba ozbiljno razmišljati. Naročito zato što ona podjednako zadiru u polje morala, profesionalne etike i realne politike. Ako želite da utičete na formiranje stavova većeg broja ljudi, onda morate da privučete njihovu pažnju, e ne bi li vas oni gledali, slušali ili čitali. U Srbiji nema ni američkih, ni ruskih oficira koji bi vodili stanovnike obližnjih gradova i sela u obilazak Srebrenice. A i kada bi ih bilo, teško da bi poseta imala ako ne isto a onda slično dejstvo. Za razliku od nemačkih građana iz okoline logora koji sami nikada nisu bili žrtve nekakvih jevrejskih vojnih odreda, Srbi u selima u blizini Srebrenice jesu bili izloženi nasilju oružanih grupa druge nacije. Time se cela priča o suočavanju sa istinom dodatno komplikuje.

77

Da bi se ozbiljno preispitala prošlost, prvo se moraju znati činjenice. Mnoge činjenice već znamo, veliki broj događaja je razjašnjen zahvaljujući nacionalnim istražnim organima, nevladinim organizacijama, Sudu u Hagu. Sada to treba organizovano predstaviti ljudima u Srbiji koji nisu imali priliku da o tome nešto više saznaju. Prva reagovanja pokazuju da se programi napravljeni van Srbije uglavnom smatraju propagandom protiv Srba. Zbog toga je neophodno ulagati i u domaću produkciju i istraživačko novinarstvo kako bi se uspostavilo uzajamno poverenje. Veoma visoka slušanost emisije Katarza koja se emituje na Radiju B92 potvrđuje da je moguće zadobiti poverenje slušalaca. S druge strane, TV produkcija zahteva velika sredstva. Njen kredibilitet zavisi i od toga da li možete svakog dana raspolagati arhivom

Suda u Hagu za sve programe koji se bave sadašnjim stanjem i neposrednom prošlošću. Da bismo koristili snimke iz Tribunala koji su nam neophodni, potrebno je pronaći ih u arhivi, poslati prazne kasete u Hag i sačekati da vam stigne željeni snimak sa suđenja; a sve bi to moglo da postoji i u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu i Prištini, i bude dostupno svakoj TV stanici koja ne želi da se bavi isključivo zločinima nego i svakodnevnim informativnim radom.

U ovakvim situacijama veoma važnu ulogu mogu imati institucije kao što su Komisije za istinu i pomirenje kakvu je nedavno osnovao predsednik SR Jugoslavije Vojislav Koštunica. Stiče se utisak da je Komisija formirana nepotrebno brzo i bez ozbiljnije rasprave koja bi dovela do opšteg slaganja u vezi sa njenim radom. Priprema za osnivanje Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi trajala je gotovo četiri godine. Zbog toga su opravdane sumnje da je pre u pitanju bila želja za lakim zadobijanjem političkih poena na unutrašnjoj političkoj sceni, a ne želja da se zaista napravi prostor za osmišljeno suočavanje sa prošlošću.

* * *

Ipak, pitanje prirode jugoslovenske Komisije za istinu i pomirenje važnije je od kritike načina na koji je Komisija formirana. Za jedne je ona previše "blizu" državi koja je "država u kontinuitetu" – tako da ne može na pravi način da učestvuje u razotkrivanju istine i suočavanju sa prošlošću. Drugi, naprotiv, misle da ne postoji dovoljno čvrsta veza između Komisije i države. Čini mi se da je drugi argument mnogo ubedljiviji. Nemoguće je, naime, ozbiljno započeti proces suočavanja sa istinom i odgo-

vornošću bez bliske saradnje sa državom i bez njene podrške. Kako bi, uopšte, bilo moguće doći do iskaza žrtava, svedoka i počinilaca ako država ne obezbedi pravnu, moralnu i materijalnu zaštitu? Rad svih uspešnih Komisija za istinu i pomirenje širom sveta pokazuje da je država bila neophodan akter u ostvarenju njihovih ciljeva. To, razume se, ne znači da država treba da kontroliše i usmerava rad Komisije; ona treba da podrži njene nalaze i zaključke. Ovo je posebno važno kada govorimo o obeštećenju žrtava i izgradnji stabilnih i nezavisnih institucija koje će u oblastima pravosuđa, obrazovanja, zdravstva i kulture stvoriti atmosferu tolerancije, poštovanja ljudskih prava i ravnopravnosti. Rad komisije, najzad, dugotrajan je proces na čijem početku je najvažnije obelodanjivanje istine i suočavanje sa individualnom odgovornošću, a tek na kraju treba da usledi pomirenje.

Povodom definisanja ciljeva i formiranja Komisije za istinu i pomirenje izražena su suštinski različita politička gledišta. Ove razlike posledica su različitih gledanja na raspad bivše Jugoslavije i tragične ratove koji su potom usledili, ali i nerazumevanja procesa globalizacije, ekonomske i političke tranzicije, kao i odnosa između tradicionalnog i modernog. Zbog toga, verovatno, postoji snažna težnja da se na jednom mestu izlože i razmotre svi oni složeni i krupni istorijski, nacionalni, ekonomski i politički problemi koji su prouzrokovali tragične događaje. Ono što bi, u normalnim situacijama, trebalo da bude predmet istraživanja i analiza više posebnih naučnih ustanova, postavljeno je sada pred jednu komisiju. Teško je, međutim, zamisliti ovaj obiman i du-

gotrajan posao bez neposrednog bavljenja konkretnim događajima. Utvrđivanje uzroka i posledica ne može istisnuti ili zameniti suočavanje sa činjenicama u vezi sa, na primer, Srebrenicom.

“Kakav komentar može da se da na tu emisiju? Ako Vi nazivate agresorima stotinak hiljada ljudi koji su protjerani jer nisu imali pravo da odluče kako da žive, onda tu nikakav komentar ne ide osim da je to još jedna u nizu crno-bijelih predstava o tom tragičnom ratu i, molim vas, nemojte da to nazivate objektivnim!”

“Poštovana gospodo,

Javljam se iz mračne i hladne Švedske, gdje sam bio prisiljen potražiti utočište 94. godine. Inače, svoj život sam proveo u Sarajevu, i kao građanin i poznavalac prilika na tome području želio bih dati komentar o vašim dokumentarnim emisijama.

Da li vi zaista mislite prikazati emisije BBC-a o Srebrenici i ostale dokumentarce zapadnoevropskih medija kao znak početka demokratizacije i otvaranja prema svijetu?

Gospodo, takve manipulacije ne možete prodati niti jednom imalo pismenom čovjeku. Vi dobro znate da je Evropa odmah po otcjepljenju Slovenije jasno podržala cijepanje i dijeljenje Jugoslavije i odmah počela prikazivati vijesti u crno-bijeloj tehnici, a Srbi i JNA predstavljeni su kao glavni krivci za krizu

i za buduće zločine. Ja nikada u toku mo- ga boravka u Švedskoj – septembar 94 – maj 95, ili 99 – Kosovo – niti jednom nisam čuo neku vijest koja bi bar nagovi- jestila da postoje zločini prema srpskom narodu ili pokušala da analizira ili pro- dubi istoriju konflikta.

Opsada Sarajeva?! Ko je opsijedao Sarajevo? Srbi koji su stoljećima živjeli po okolnim selima, koja geografski “op- sijedaju” Sarajevo? Srbi koji su izvršili agresiju sami na sebe (70% zemljišta pod vlasništvom)?

Mnogo materijala za diskusiju. Ne poričem i ne bježim od odgovornosti srpske strane za zločine ali samo kao jed- ne od tri umješane strane. Molim vas, pa kada su Hrvati ili Muslimani objavili ili pokazali ikakav tračak samokritičnosti i spremnosti na objektivnost?”

Ovo je tek mali deo reagovanja koja su na raz- ličite načine stizala do RTV B92 posle emito- vanja programa o Srebrenici i početka emito- vanja serije “Opsada Sarajeva”. Najviše su se ja- vljale izbeglice iz Bosne i Hercegovine koje sa- da žive u Srbiji. Ali bilo je mnogo i onih koji su se e-mailom javljali iz celog sveta: oni su reago- vali i na samu najavu serijala na sajtu B92.

Pored nezadovoljstva što se prika- zuje samo srpski udeo u počinjenim zločinima, iskazana je i ljutnja i zabrinutost što se tako još više pogoršava ionako loša predstava o Srbima. Ta vrsta prostodušnosti nimalo ne čudi. Niko ne voli da mu je nacija na lošem glasu. Kad se, međutim, dogodi da jednu naciju prokažu, i kada to prati dugotrajna izolacija, onda ljudi

veoma često naprosto odbacuju sve što o njima dolazi spolja. Samodovoljnost i mehaničko od- bacivanje svega što dolazi spolja mogu predsta- vljati dodatnu prepreku u suočavanju sa prošlo- šću.

“Zašto puštate emisiju sa ovoliko laži a niste bili tamo?”

“Zašto emitujete sve što vam serviraju Amerikanci i ostala banda?”

“Ovakve propagande protiv Srba nije bi- lo ni za vreme Pavelića i Hitlera.”

“Ovakvom serijom samo sijete mržnju protiv Srba.”

“Činite zločin protiv sopstvenog naro- da.”

Ovo su samo neke od kratkih izjava kojima smo bili zasuti preko telefona. Ali, osim ovako gnevnog izjašnjavanja zbog prikazivanja “samo” srpskog udela u zločinima, postoji još jedna vr- sta mirnijeg reagovanja, koju takođe treba uze- ti u obzir.

Reč je o duboko ljudskoj potrebi za normalnošću. Mnogi koji su iz raznoraznih – političkih, ideoloških ili nacionalnih – raz- loga bili protiv Miloševića osećaju da bi sada što pre sve trebalo da se vrati u normalno sta- nje. Taj san o normalnosti u Srbiji je bio pri- sutan i tokom svih ratova u devedesetim. Rani- je su mnogi ljudi odbijali da čuju istinu o stra- šnim zločinima zato što su smatrali da ništa ne mogu da promene, a danas misle da je to pro-

šla stvar, koju treba što pre zaboraviti da ne bi opterećivala budućnost. Prihvatanje realnosti nije uobičajeno kada ljudi žive u kriznim vremenima. Oni imaju snažnu potrebu da i u najstrašnijim uslovima stvaraju i održavaju privid normalnosti. Otuda je i u logorima "cvetala" umetnost, igrao se šah, učili se strani jezici. U Srbiji, u vreme rata, mnogo toga što se događalo u kulturi i umetnosti bilo je odraz ovakve potrebe.

I nije svaki otpor protiv zla bio politički angažovan. Ljudski, moralni stav često se iskazivao malim gestovima solidarnosti i ohrabrenja, a ne samo direktnim suprotstavljanjem. Sve ovo govorim zbog toga što se, uporedo sa suočavanjem sa istinom, sa onim što je počinjeno u ime takozvanih srpskih nacionalnih interesa, mora otkrivati i ova istina – istina o običnim, nejunačkim a opet hrabrim i ljudskim iskazivanjima dobrote. Ako se, naime, ova istina zanemari ili zaboravi, onda će jedini istorijski akteri zaista postati samo zločinci.

* * *

U ovom času, ipak, svi pre svega traže potpunu informaciju.

"Hoću, bre, informacije, zaslužio sam to sve za svu ovu muku kroz koju sam prošao zajedno sa vama. I znam za svakog Aliju i Muju koji je ubijen. Hoću da znam gde mi završise Darko, Nenad, Predrag i ostali Srbi iz Srebrenice. Hoću da napišete sve o onom zločincu Naseru Oriću i da to bude na vašem sajtu da ga skinem kad god hoću.

Hoću, bre, da budem čovek ponovo a ne zločinac. Hoću da znam da li će otac i majka da mi prime penzije da ne moram da rintam ovde u Kanadi i za njih.

A vi, kako ste počeli, od nas Srba ostaćete samo vi."

Ljudi su povređeni, jer se vidi samo tuđa muka. Svest o zajedničkoj muci i nesreći još uvek je daleko. A to bi, nesumnjivo, bio uslov da se započne sa istinskim promenama. Biti ponovo čovek a ne zločinac! Da li je to krik nade ili krik prokletstva? Kao u antičkoj tragediji, i ovde se mnogi od učesnika osećaju kao žrtve božanskih spletki i neumitne sudbine. Sudbina se ne može izbeći, ali se krivica mora okajati, jer je to jedini put da se skine prokletstvo sa svoga roda. Biti ponovo čovek a ne zločinac zahteva ozbiljno i temeljno suočavanje sa prošlošću. A to niko ne može da uradi sam, ma koliko moćan i uticajan bio. Odavno ne živimo u vremenima svetaca. Ali zato imamo jasnu svest o tome da je istina neophodna da bismo se suočili i sa prošlošću i sa budućnošću. Istina je, naravno, često veoma bolna. Ali još bolnije je živeti u beskrajnom, tihom očajanju koje se u svakom momentu može pretvoriti u novi poklič smrti i osvete.

"Istina mora da izađe na videlo i tako treba. Ali ova emisija ima smisla samo ako Hrvatska televizija emituje snimke pada Knina i genocida nad Srbima u operaciji Oluja i TV Bosne i Hercegovine emituje snimke ofanzive u Hercegovini i tamošnji genocid nad Srbima. Tek onda bi bio pravi efekat, kada svi vide da

80

smo pravili greške! Ovako imam utisak da smo samo mi Srbi ubijali i opsedali... a to stvarno nije tačno...”

Istina nesumnjivo može biti i opasna. Serija “Opsada Sarajeva” koju je proizvela sarajevska FAMA nije nikada emitovana u Sarajevu – neki kažu, zbog procene da bi priča o patnji Sarajlija prikazana na televiziji mogla da izazove kod međunarodnih predstavnika i uprave u Bosni utisak da se time podriva ionako krhki mir. Često se na prostorima Balkana može čuti da “istina ometa pomirenje”, da pominjanje strašnih događaja iznova proizvodi patnju, ali i mržnju. Malo je onih koji se zapitaju: “Šta istina znači za žrtve?”, i malo je onih koji znaju da je to često jedino što preostaje žrtvi i da bez obelodanjenog svedočanstva za nju nema mira; a na prostorima bivše Jugoslavije ogroman je broj žrtava, nekoliko miliona izbeglica, nekoliko stotina hiljada ubijenih i nekoliko desetina hiljada nestalih, nekoliko stotina hiljada osakaćenih.

Pitanje je i ko je taj ko procenjuje šta je i kada opasno a šta korisno. Ako su mediji istinski slobodni i nezavisni, onda je ova odluka isključivo na njima. Istina, takođe, može da stigne i prerano. Tako je, na primer, knjiga *Srebrenica – priča o jednom zločinu* objavljena u Beogradu 1996. godine, pola godine pre nego u Sarajevu. Njen izlazak, pak, nije propratio nijedan medij u Srbiji. Knjiga je rasprodana u potpunoj tišini. Čitali su je, očigledno, oni koji su već mnogo znali o ratnim zločinima. To znači da otkrivanje istine nije samo sebi cilj, niti nekakav medijski alibi, već je u funkciji ukupnog procesa suočavanja sa prošlošću za koji se jedno društvo opredeljuje.

Mislim da je taj trenutak došao. Tome u prilog idu i najnovija istraživanja javnog mnjenja u vezi sa odgovornošću Slobodana Miloševića i stavom građana Srbije da on mora da odgovora za zločine protiv čovečnosti pre nego za korupciju i zloupotrebu položaja. Mediji su nezaobilazni u ovom procesu. I to ne samo nezavisni, već i oni najmoćniji – državni. Iskustvo Južne Afrike to najbolje pokazuje. Ipak, nezavisni mediji će morati da daju ton i smisao ovom procesu, ne samo u kampanjama, nego i svojim ukupnim odnosom prema problemima ljudskih prava, obrazovanja i kulture. To je posao kom će se, možda, posvetiti sledeće generacije u ovoj zemlji. Biće potrebno mnogo znanja, vere i istrajnosti na putu ozdravljenja. Bolest od koje smo bolovali nije, razume se, nacionalnog karaktera – njeni virusi rasuti su po celom regionu, i izvan njega. Mržnja i zaslepljenost nisu ničija nacionalna osobina. Baš kao ni dobrota, pravičnost, istinoljubivost.

Nedavno je profesor Vojin Dimitrijević, komentarišući razliku između južnoafričke i jugoslovenske situacije, rekao da je tamo problem ipak bio mnogo jednostavniji, da su postojale dve strane i zločini jedne prema drugoj strani. U Jugoslaviji je situacija složenija i zbog toga će se za modelima suočavanja sa prošlošću morati veoma pažljivo tragati. Važno je da su ti procesi na razne načine otvoreni. Veliko razočaranje povodom nespretnog procesa osnivanja Komisije za istinu neopravdano je. Ono što se dogodilo ne može da razjasni Komisija sama. Mora se pokrenuti niz drugih procesa koji će o počinjenim zločinima govoriti na osnovu jasnih činjenica koje će mediji učiniti javnim. Samo tako se može otvoriti rasprava u

kojoj će učestvovati svi akteri, kao i sve institucije koje se bave zločinima: ICTY, komisije za istinu, nezavisni mediji, istražni organi, nevladine organizacije i međunarodne ustanove. Istovremeno treba raditi tako da postanu suvišna izvrđavanja poput “a šta radi druga strana”, “kako istraživati kada ne možemo da dobijemo vize” i tome slična. Treba otvoriti granice i uspostaviti intenzivnu saradnju. Nedavno mi je kolega iz *Feral Tribuna* ispričao kako mu je bilo teško da istražuje zločine u Zapadnoj Slavoniji, gde je spaljeno dvadesetak srpskih sela, jer tamo više nema nijednog Srbina, nema putokaza, i praktično je nemoguće utvrditi elementarne činjenice dok se tamo ne vrate žrtve koje kao izbeglice žive u Srbiji. Isto tako, kada bi ekipa TV B92 pokušala da snimi emisiju o ovim zločinima, imala bi probleme u vezi sa dobijanjem viza, jednako kao i sa lokalnim vlastima, tako da bi se verovatno vratila neobavljenog posla. Svakako bi B92 i *Feral* zajedno mogli mnogo više da urade.